

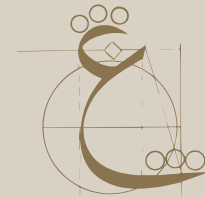
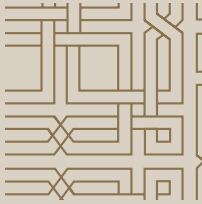

kadim

SAYI / ISSUE 7 • NİSAN / APRIL 2024

07

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 7 • NİSAN | APRIL 2024

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŐLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2024

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıntı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre Açık Erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre Open Access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Yetiş Doğan, Esmâ Gül.
Osmanlı İç Borçlanma
Sisteminde Modernleşme
1839-1881.

İSTANBUL: VAKIFBANK
KÜLTÜR YAYINLARI, 2023.
304 SAYFA.
ISBN: 9786257447874.

HASAN ALİ ÇAKMAK*

ÖZ ABSTRACT

Osmanlı borçlanma tarihi dış borçlanmaların tahlili bakımından zengin bir literatüre sahiptir. Fakat iç borçlanmaların tarihî seyri ve arsileşen imparatorluk maliyesinde edindikleri mevki çok az merak edilip akademik bir ürünün konusu hâline getirilmiştir. Bu yazı, son yıllarda söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla Esmâ Gül Yetiş Doğan'ın kaleme aldığı *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881* adlı eseri değerlendirmektedir. Eserin muhtevasını, literatüre olan itirazlarını ve sunduğu yeni tespit ve önerileri ele alan yazı, çalışmayı tarihçiliğe mütevazı bir katkı olarak müjdelir.

Anahtar Kelimeler: Para, İç Borçlanma, Osmanlı Maliyesi, Modernleşme, Tanzimat.

Ottoman debt history has a rich literature in terms of the analysis of external loans. However, the historical course of domestic borrowings and the position they acquired in modern imperial finance have yet to be wondered and turned into academic research. This article evaluates the work titled *Modernization in the Ottoman Domestic Borrowing System 1839-1881*, written by Esmâ Gül Yetiş Doğan, to fill this gap in recent years. Discussing the content of the work, its objections to the literature, the new findings, and its suggestions, the article announces that the work is a modest contribution to historiography.

Keywords: Money, Domestic Borrowings, Ottoman Finance, Modernization, Tanzimat Period.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | Article Type: Book Review
Geliş Tarihi: 11 Eylül 2023 | Date Received: 11 September 2023
Kabul Tarihi: 4 Aralık 2023 | Date Accepted: 4 December 2023

ATIF | CITATION

Çakmak, Hasan Ali. "Yetiş Doğan, Esmâ Gül. Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881". *Kadim* 7 (Nisan 2024), 199-202. doi.org/10.54462/kadim.1358613

* Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hacakmak@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8846-0308.

ESMA GÜL YETİŞ DOĞAN

Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881

sade ve anlaşılır bir içindekiler kısmı ve dolgun bir kısaltmalar dizini ile başlamaktadır. Kısa önsözünde Osmanlı iç borçlanma araçlarını uzun ya da kısa vadeli olarak ayırt etmeksizin menkul kıymete dayalı enstrümanlarla sınırlandırdığını belirten Doğan, araştırma dönemi olarak Tanzimat'tan Muharrem Kararnamesi'ne dek geçen 42 yıllık süreyi (1839-1881) seçtiğini not eder. Bu amaçla, Osmanlı Arşivi'nin yanında İngiliz arşiv kaynaklarını ve yerli ve yabancı dildeki basını mehz kabul etmiştir.

Giriş bölümünde devlet borçlanmasının tanımından yola çıkarak on dokuzuncu asırda kurumsallaşmanın ve modernleşmenin gelişimine dikkat çeken yazar, piyasa kavramının oluşumu, borsa ve finans merkezlerinin doğuşu ile borçlanmanın rutin bir tarihsel olguya dönüştüğünü belirtir. Osmanlı iç borçlanma sisteminin modernleşme serüvenini araştırırken dış borçlanma olarak sayılan bazı süreçlerin iç borçlanma şeklinde de yorumlanabileceğini savunur. Bu yaklaşımı, esasen dış borçlanma literatürümüzün önemli bir bölümüne cesurca bir itirazdır. Bunun dışında devletin aşırı borçlanma hâline rağmen bu hususa nasıl süreklilik kazandırdığı meselesinin ele alınacağına da değinilmiştir.

Eserin birinci bölümünde iç borçlanmanın tarihsel gelişimine odaklanan yazar, klasik ve erken modern iktisadi yapıyı timar sisteminden başlayarak ele alır. Bu noktada sistemin başkalaşması üzerine ortaya çıkan ve tarihçiler arasında on dokuzuncu yüzyılın iç finansman

On dokuzuncu yüzyıl, modernleşme arzusunu taşıyan Osmanlı İmparatorluğu için çok sayıda siyasi gelişmeye gebe bir asır olduğu gibi, aynı zamanda bir borçlanma çağı olarak tarihe geçmiştir. Zira yalnızca yaşanan iç ve dış çatışmaların değil, yapılması tasarlanan reformların maliyeti de bütçede karşılığı olmayan bir finansman ihtiyacını doğurmuştu. Zamanımıza, Osmanlı borçlanma tarihine dair çeviri ya da telif çok sayıda eser ulaşmış olsa da bunlar içerisinde devletin öncelikli olarak başvurduğu bir finansman kanalı olan iç borçlanmalara ayrılan yer, henüz arzu edilen boyutta değildir. Bu bağlamda Esmâ Gül Yetiş Doğan'ın gözden geçirerek yayınladığı *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881* başlıklı doktora tezinin katkısının kıymetini ifade etmek gerekir.

Yazarın çalışması siyasi hadiseleri göz ardı etmeyen başlıklarıyla

araçlarına nispeten daha fazla alakaya mazhar olan iltizam, emanet, malikâne ve esham uygulamalarına yoğunlaşır. Doğan'a göre iç borçlanma sistemindeki gözle görülür değişim, Sultan Abdülmecid döneminde gerçekleşir. Tanzimat'ın ilanı ile iltizamın yasaklanması geleneksel sistemden bir kopuşu temsil eder. Başarısızlıkla sonuçlanan sürecin önemli bir tarafı, klasik esham uygulamasının menkul kıymete dayalı hâle geldiği faizli kâimenin (esham kavâimi) tezahürünü hazırlaması ve bunu kalıcı bir pratiğe dönüştürmesidir. Doğan, devlet adamlarının bu tarihten sonra aldığı mali kararları aynı sürecin tamamlayıcı bir unsuru olarak tasvir eder. 1851'de çıkarılan faizsiz kâimeleri bir iç borç senedinden ziyade kâğıt para şeklinde değerlendirir.

Yazar, Kırım Harbi'nin (1853-1856) akabinde gelişen yeni dönemin iç borçlanma sistemine çeşitlilik getirdiğine dikkat çeker. Bu manada verdiği ilk somut örnek, 1854 yılında piyasaya sürülen *esham-ı mümtaze*'dir. Müteakiben ihdas edilen senetleri savaş sonrasına intikal eden borç yükünün ağırlığının mali bir sonucu olarak niteler. 1860 yılında Suriye'deki iç karışıklıklar üzerine borçlanma sarmalının girift bir boyuta ulaştığını belirtir.

1861 yılında tüm finans çevrelerini etkileyen sarmalın meydana getirdiği düzensizliğin devlet adamlarınca iyice anlaşıldığını ifade eden Doğan, daha modern adımların atıldığı yeni bir sürecin başlatıldığını vurgulamaktadır. 1865 yılında merkezî bir iç borç kayıt sistemini (*defter-i kebir*) kuran Osmanlı idarecileri, esham uygulamasını Avrupa'daki modern tahvillere benzeterek *esham-ı umumiye* adı altında yurt dışında da tedavül eden bir senede dönüştürür. Doğan, krizin derinleşeceği 1868-1875 zaman aralığını ise iç borçlanma açısından yeni bir plansız çeşitlenme dönemi olarak tarif eder. Yeni *esham-ı umumiye*'lerin piyasaya sürüldüğü, borsanın değişim geçirdiği ve bankalaşmanın arttığı bu konjonktürde tüm çabalara rağmen yarı iflasın önüne geçmek mümkün olmaz.

Yazarın bu bölümde son olarak dikkat çektiği husus ise 1876'da tahvil sahiplerine ödemelerin tamamen durdurulması ve Doksan üç Harbi ile devletin yeniden kaynak arayışına yönelmesidir. Bu esnada dış borçlanma amacıyla çıkarılan bazı tahvillerin talep yokluğu neticesinde iç borçlanmaya dönüştüğünün vurgulanması, eserin girişinde bahse konu edilen tezin gerekçelendirildiğini göstermektedir.

Eserin ikinci bölümü Osmanlı iç borçlanma araçlarının hacimsel boyutunun analiz edilmesine ayrılmıştır. Yazar, bu bağlamda en başta iç ve dış borç tasniflendirmesinde sağlıklı bir tahlil ortaya koyabilmek için bütçelere ve burada izlenen usule dayanmak gereğinden bahseder. Araştırma dönemine ilişkin kayıtlardan yola çıkarak sayıları ona ulaşan tahvilatın¹ iç borç olarak tasnif edildiği yargısını paylaştıktan sonra, Suriye olayları üzerine çıkarılan *Şam sergilerini* de bunlara ekler. Özel bir teminat gösterilmediği için bütçelerde iç borçlanma kategorisinde değerlendirildiğini tahmin ettiği tahvilatın yapısal bakımdan melez olduğu görüşüne açık bir kapı bırakır. Ardından bu tahvilleri ihraç edildikleri süreler, ihraç miktarları, hazineye girdi sağladıkları net hasılat ve kamu maliyesine bindirdikleri maliyet açısından ayrı ayrı analiz eden Doğan, arşiv kayıtlarından yararlanarak büyük çoğunluğunun faiz maliyetini hesaplar. Böylelikle devlet hazinesinin genel anlamda faiz maliyetini düşürme eğiliminde olduğunu açığa çıkarır.

1 Faizli kâime, esham-ı mümtaze, hazine tahvilatı, tahvilat-ı mümtaze, on senelik sergiler, esham-ı cedide, esham-ı umumiye, Rumeli Demiryolları tahvili, İzmit-Eskişehir Demiryolu tahvili ve İstikraz-ı Mecburi.

Kitabın üçüncü ve son kısmı 1875 yılında yarı iflas ile yüzleşecek olan Osmanlı kamu maliyesinin borçlanma kapasitesi ve aşırı borçlanma hâlini nasıl sürdürdüğü sorusuna cevap aramaktadır. Osmanlı borçlanma tarihi literatürünü kapasite analizi yapmamakla tenkit eden yazar, böyle bir yaklaşımın devletin sınırsız bir borçlanma kabiliyeti olduğu gibi yanlış bir algıya yol açacağını söyler. Bununla beraber, dünyada da aşırı borçlanmayı tartışan düşünürlerin üzerinde hemfikir oldukları objektif manada bir eşik de bulunmadığını ifade etmek suretiyle Osmanlı pratiğini kuramsal açıdan değerlendirebilmek için sağlam dayanak bulabilmenin olanaksızlığını reddetmemektedir.

Yazar, Osmanlı Devleti'nin 1839-1881 yılları arasındaki mali itibarının akıbetini sağlıklı olarak ölçebilmek için ise üç önemli yöntemden faydalanmaktadır. Öncelikle iç ve dış borçlanmalardaki nominal ve efektif faiz oranlarını birbirleriyle karşılaştırır. Daha sonra bu sözleşmelerde elde edilen net hasılatlar ile nominal tutarları mukayese ettikten sonra araştırma döneminin en önemli finansman aracı olan *esham-ı umumiyye* tahvilinin zaman içerisindeki fiyat değişimini izler.² Dönemin koşullarını ve devlet adamlarının reflekslerini de hesaba katarak üç farklı analizden vardığı sonuç, 1875 yılındaki moratoryumdan önce Osmanlı maliyesinin kat'i surette itibarını kaybettiği yönündedir.

Esmâ Gül Yetiş Doğan'ın titiz bir araştırma mahsulü olan bu çalışması dış borçlanma üzerine yoğunlaşan ve belirli kaynak ve kavramlar etrafında tartışmalar yürüten borçlanma tarihi literatürümüzün ufkunu genişleten kalıcı bir eserdir. Bu mühim katkının çok geçmeden tarihçilerin dikkatini çekeceğini umuyoruz.

2 Yazar, borsada vurgunculığa konu olan *esham-ı umumiyye*'nin devlet tarafından da bazı borsacılara el altından alım yaptırılarak spekülasyona alet edildiğini söylemekte, ancak bu hususu sadece basın üzerinden delillendirebildiğini açıklamaktadır (bk. 220). Osmanlı arşivlerinde tasnifi pek karışık yapılan hariciye evrakı içerisinde buna dair örnek bulmak mümkündür. Safvet Paşa'nın Paris elçiliği döneminde Sarraf Dreyfus ile yapılan böyle bir anlaşma için bk. Hasan Ali Çakmak, *Bâbâli'de Bir Ömür: Mehmed Esad Safvet Paşa* (İstanbul: Timaş Akademi, 2023), 89, 97.